
*Смиљка Габелић **
(Филозофски факултет, Београд)

НОВА ЗАПАЖАЊА О РУДНИКУ И КАМЕНОЛОМИМА КОД ЛЕСНОВА. ЧУКЕ СВ. ТРОЈИЦЕ И СВ. АТАНАСА

Апстракт: У раду се износе нова запажања о садржају и обиму археометалуршког локалитета на еруптивним висовима (чукама) Лесновског кратера и падинама клисуре Лесновске реке у близини села Леснова (Северна Македонија). Налазиште се простире на висовима Св. Тројице и Св. Атанаса и представља археолошки неистражени локалитет.

Кључне речи: Лесново, легенде о настанку села и манастира, Јован Оливер, Саси, висови кратера, каменоломи, воденичко камење

Име села и истоименог манастира Леснова (сл. 1), по једном од најстаријих народних предања, забележених крајем 19. века, долази од назива лескове шуме, која је у давним временима окруживала ово насеље. Формирање села, по истом предању, везује се за подизање овдашњег манастира, насељавањем неколико породица међу којима је било људи способних да, за потребе изградње манастира, израђују гвоздене ексере (“клинце”).¹ Реч је о интересантној приповести, у којој је настанак насеобине на овом месту непосредно везан за послове око изградње храма и довођење одређене врсте мајстора, гвожђара, можда ковача или шире узевши рудара, са породицама.

У поменутој и другим легендама о заснивању Леснова упечатљив је и мотив шуме, најчешће означене као непроходне. Почетком 20. века, тако, историчару Стевану Симићу приповедали су у току обиласка Леснова како је некада „цела околина била покривена веома великом, густом и непро-

* Институт за историју уметности, Филозофски факултет, Београд, sgabelic@f.bg.ac.rs

¹ Предање о имену и формирању села Леснова, истовремено са изградњом манастира, забележио је лесновски учитељ Хиљадников у свом Извештају за школску годину 1898/9. годину – *Злетовска област. Географско-историски осврт*, ур. А. Апостолов, Скопје 1974, 400 (А. Апостолов). За топониме у лесновском крају изведеним из назива флоре – *Исто*, 203 – 204 (А. Керамидчиев). О саставу и ерозији земљишта које се граничи са лесновским, уп. – С. Симић, *Ерозија тла у околини града Кратова*, *Geografski pregled IV (Sarajevo 1960)* 137 – 146. Стабла леске запажају се око села Леснова и данас.

Сл. 1 Манастир Лесново, поглед са југа

Fig. 1 Lesnovo Monastery, view from the south

ходном шумом,² док наине село у Леснову још није постојало.² И данас је живо усмено предање како се у току преноса моштију локалног пустиножителя, чудотворца и светитеља Гаврила Лесновског, из пећине на Обловом врху у манастир Лесново, непроходна шума сама склањала на обе стране, отварајући пролаз поворци. Овом предању, заснованом на тексту опширнијег, млађег Житија преподобног оца. Гаврила Лесновског, додата је и епизода по којој се, пред сам долазак поворке у манастир, скаменила жена која се осврнула уназад, гора се тада престала савијати, те је народ даље сам раскрчио пут.³ Та крчевина, по казивању лесновског калуђера јеромонаха Исака, треба да се местимично и сада распознаје. Постоји такође и предање по коме је лесновски манастир био обрастао у толико густу шуму да се за њега није ни знало све док га један говедар из села није пронашао, тражећи залуталог магарца.⁴ У овој варијанти приче, постојање манастира претходи настанку села, а исти редослед забележио је крајем 19. века и Г. Петров, по коме су „село основали манастирски момци.“⁵

У наведеним повестима не можемо, дакако, тражити пуну поузданост нарације, нити прецизно хронолошко одређење догађаја. Не знамо увек ни да ли је реч о првобитном оснивању лесновског манастира Арханђела Михаила, подигнутог пре или у 11.– 12. веку, или о његовој темељној обнови и изградњи нове, постојеће цркве пред средину 14. века,

² С. Симић, *Лесновски манастир св. оца Гаврила задужбина српскога деспота Јована Оливера*, Београд 1912, 73.

³ Исто, 75; за опширније Житије св. Гаврила Лесновског вид. – И. Иванов, *Български старини из Македния*, София (1931) 1970, 395 – 400 (398).

⁴ По речима Лесновца Тодета – Методија Јовановског рођеног 1922. године (забележено 1981).

⁵ Г. Петров, *Материали по изучванието на Македония*, София 1896, 584.

Сл. 2 Клисура Лесновске реке, чука Св. Атанаса (лево), манастир и село Лесново под Илинским врхом (средина; заклоњено) и чука Св. Тројице (десно) (фото Р. Олујић)

Fig. 2 Lesnovo river gorge, hill of St. Athanas (left), monastery and village Lesnovo below the hill of St. Ilija (middle) and hill of St. Trinity (right) (foto R. Olujić)

која је задржала исту дедикацију Архистратигу. Међутим, изузетно занимљив детаљ о насељавању породица занатлија, у првој од поменутих легенди, делује индиктивно и чак веродостојно. На свој начин он говори о доласку и настањивању мајстора гвожђара, носиоца производње гвожђа, што је општи назив који је у средњем веку истовремено означавао, уз остало, коваче, рударе и топионичаре,⁶ а у којима највероватније треба препознати Сасе, досељене квалификоване немачке рударе и топионичаре. Може се приметити и да се две појединости садржаја „прве“ легенде – на једној страни, специфичност занимања дошљака и, на другој, лесновског терена – међусобно прожимају утолико што је за рад и рударске послове посебно важна добра пошумљеност подручја. У претпоставкама можемо ићи и корак даље, те настанак легенде сместити у време српских владара Милутина и Душана, и то пре доношења Законика Стефана Душана (1349). Крај 13. и прва половина 14. века било је раздобље у коме је настањивање Саса – саксонских рудара пристиглих из чешке покрајине Бохемије – на територији средњовековне српске државе подржавало без ограничења. Но, средином 14. века, услови за њихов рад и боравак унеколико су промењени. Душановим Закоником, одредбом 123., у којој се понавља Милутинов одговарајући закон, Сасима је забрањено да, као раније, секу и крче шуме, осим колико је то неопходно за потребе рударског трга.⁷ Гледано у цели-

⁶ За значење термина „гвожђар“ – В. Симић, *Рударство гвожђа средњовековне Србије и Босне*, Београд 1988, 63, 67; о добијању и обради гвожђа в. Лексикон српског средњег века, ур. С. Чирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 400 – 402 (Ћирковић).

⁷ *Душанов законик*, приред. Ђ. Бубало, Београд 2010, 194 – 195 (123); за литературу о Сасима упутимо само на *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 649 (С. Ћирковић); С. Ћирковић, Д. Ковачевић – Којић, Р.

Сл. 3 Трагови објекта на гребену (јужни део чуке Св. Атанаса)

Fig. 3 Traces of a carved object on the ridge (south part of St. Athanas hill)

ни, „Лесновска легенда“ о насељавању породица мајстора – гвожђара и формирању или можда оживљавању села и манастира, добија нарочито на значају када се узму у обзир истраживања која у скорије време предузимамо у непосредној околини манастира и села Леснова, која по свој прилици сведоче о тамошњим топионичарско – рударским активностима или, у сваком случају, извесним производним привредним делатностима. У овом прилогу, насталом у циљу допуне мапирања лесновског терена, доносимо дескрипцију налаза уочених 2021. и 2022. године.

Испитивања споменичких и археолошких остатака у близини средњовековног манастира Арханђела Михаила у селу Леснову, укратко резимирајмо, довела су нас до прелиминарног публикавања трагова претпостављених рударских радова дуж гребена чуке Св. Атанаса на десној обали клисуре Лесновске реке, пред њеним изласком у равницу, а на око 2 – 3 km ЈЗ од лесновског манастира и приближно исто толико од села Древена (сл. 2). На стеновитим громадама тог теже приступачног терена, вулканског порекла, запазили смо бројне грубе клесарске интервенције у виду плитких корита, рупа и усека различитих облика и величина, попут степеништа, седишта, малих кружних отвора и друго (сл. 3). У питању су, како изгледа, својеврсни отисци или „негативи“ рударско – топионичарских објеката за добијење и прераду руде утиснути у стенама, чији су одговарајући дрвени делови временом пропали. Чини се и да доста бројни велики равнокраки троуглови, издубљени махом на видније изложеним површинама стена, представљају граничне мерне ознаке за поједине делове рудног комплекса. Приближно на средини ове хридине, на месту званом

Сл. 4 Чука Св. Тројице, пећине каменолома на југо-западној страни

Fig. 4 St. Trinity hill, quarry caves on the south-western side

Ручник, стоје и незнатни остаци мале камене цркве Св. Прокопија (?), на истуреноми положају уочљивом из даљине, што би такође одговарало рударском контексту овог налазишта.⁸

Локалитет на гребену обишли смо први пут још 1981. године, руковођени описом рушевина поменуте црквице у литератури са почетка 20. века,⁹ чији су остаци данас заправо једва препознатљиви. Питања времена настанка и идентификације овог малог, изгледа једнобродног храма, заснивали смо на локалном усменом предању о св. Прокопију као њеном патрону, истина међу становништвом слабо увреженом, и на подацима из историјских писаних извора који се односе на манастир Лесново и ову област, но који ипак не доносе дефинитивну потврду дедикације. Извесно је, при том, да је у раздобљу између 1340/41. и 1381. године, подручје овог гребена припадало властелинству оближњег лесновског манастира. Судећи по тексту ктиторског натписа Јована Оливера са портала лесновског храма (1340/41), у црквици би могао да се препозна ту на-

⁸ Прве претпоставке о рударском карактеру овог локалитета изнели смо у раду – S. Gabelić, *Crkva na grebenu u blizini Lesnova. Preliminarni rad*, Patrimonium.mk 19 (Skorje 2021) 263 – 274.

⁹ Најранији помен црквице оставио је – Симић, *Лесновски манастир св. оца Гаврила*, 12 (без одређивања локације), 76 (кратак опис зидина црквице изнад пећине на десној обали речице, што одговара месту храма на гребену о коме је овде реч).

Сл. 5 Чука Св. Тројице, унутрашњост једне од пећина

Fig. 5 St. Trinity hill, interior of one of the caves

ведени храм Св. Прокопија у Пеш(т)ну, некадашњем засеоку недалеког села Древена.¹⁰ Међутим, према нешто познијим повељама цара Душана (1346/47) и Константина Драгаша (1381)¹¹ црква с овом посветом налазила се у Дреновом долу, који треба лоцирати код села Глобице јужно од Злетово, дакле на другом месту. Будући да је подигнута на терену на коме су обављани претпостављени рударско – топионичарски радови, црквица је највероватније била католичка, како је то обично случај у рударским насеобинама средњовековне Србије. Са доста основа, наиме, може се мислити да су ову рударску колонију основали Саси, већ помињани рудари немачког порекла, чија је присутност на територији средњовековне Србије неоспорна почев од средине 13. века. У називима појединих места и говору локалног становништва злетовско – кратовског краја постоји велики

¹⁰ За топониме у ктиторским натписима Јована Оливера на порталима лесновског храма – Ђ. Иванов, *Български старини из Македонија*, Софија (1931) 1970, 157 – 158; Г. Томовић, *Повеља манастира Лесново*, Историјски часопис XXIV (Београд 1977) 91 – 95, сл. 1; С. Габелић, *Манастир Лесново, Историја и сликарство*, Београд 1998, 27 – 28, сл. 98, црт. 1 (калк натписа из 1340/41).

¹¹ Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 678; С. Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије*, Стари српски архив 13 (Београд 2014) 185 (83, 86). За повељу Константина Драгаша (15. август 1381) – С. Новаковић, *Законски споменици српских држава*, 453 – 455; 454; Х. Матанов, *Княжевството на Драгаша. Към историята на Североизточна Македонија в предосманската епоха*, Софија 1997, 199, 219 – 221; Р. Михаљчић, *Крај Српског царста, Сабрана дела*, I, Београд 2011, 220; Ж. Вујошевић, *Повеља Константина Драгаша Хиландару о манастиру Леснову*, *Realia byzantino-balkanica. Studia in honorem LX annorum professoris Christi Matanov*, Софија 2014, 457, 466; М. Ивановић, „Забрављени“ ктитори у средњовековној Србији, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 6 (Београд 2018), 63 – 65.

Сл. 6 Чука Св. Тројице, унутрашњост пећине са недовршеним воденичким камењем

Fig. 6 St. Trinity hill, interior of a cave with unfinished millstones

број показатеља њиховог саског порекла и некадашње рударске активности (на пример Шлегово, Шталковица, Турско Рудари, Шопско Рудари, Јамиште, Рударски Чукар). Евентуална дедикација цркве св. Прокопију, услед могућег изједначавања имена двојице светитеља – у словенским језицима сличног изговора и смисла – осим на преподобни Прокопија Јерусалимског, могла се односити и на св. Прокопа Сазавског, чешког светитеља из 11. века (у православном календару – св. Прокопије Чех). Обојица су поштовани као покровитељи рудара.¹² Иако посредан и без потврде, био би то још један показатељ могуће повезаности овог храма и околног рудног комплекса са дошљацима, Сасима.

Период велике активности или можда доба оснивања лесновског рудника, по историјским збивањима посредно закључујемо, падао би у средину 14. века, под претпоставком да је рудник пратио тадашњи привредни развој и замах рударства у земљи. Штавише, ови догађаји одсликавали би просперитетни период лесновског краја, обележен ктиторским активностима великог војводе и потоњег деспота Јована Оливера, који је у 4. деценији тог века на месту старе Арханђелске цркве подигао велелепни

¹² Gabelić, *Crkva na grebenu*, 269 – 271, са даљом литературом. О утицају асоцијација Прокопијевог имена у домаћој народној традицији (светитељ је кадар да „покопава“, копни или круни камен и слично) такође вид. – Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 1991, 344 – 346.

Сл. 7 Усек испод врха Св. Тројице

Fig. 7 Stone cut below the top of St. Trinity hill

храм, богато дарујући манастир имањима у околини. Одавно се заправо и претпоставља, само без конкретних сазнања, да је Јован Оливер био власник или деоничар рудника на територији којом је управљао, могућно отуда и на лесновском гребену и падинама клисуре Лесновске реке. Као један од најистакнутијих Душанових велможа, Оливер је поседовао огромну политичку моћ и, неоспорно, енормни финансијски потенцијал. Статус ктитора одразио се на високи уметнички домет, квалитет и величину лесновског храма, највероватније његову породичну гробницу. Оливерово богатство распознајемо и по примени златних листића на одређеним фрескама наоса лесновске цркве, на ореолима и детаљима одеће појединих, тим путем истакнутих фигура, као и по изведби украса јужног мермерног портала цркве, декорисаног уз употребу скупе технике плитког рељефа испуњеног пастом, по чему се, као ни један други велможа у земљи, приближио ктиторским подухватима српских владара исте врсте.¹³

По нестанку Јована Оливера (пре 1381. године), пратећи историјска кретања након доласка Османлија крајем 14. века, постојала је могућност продужавања рударске активности код Леснова у време тадашњег властодршца ове области, господина Константина Драгаша (+1395), на шта указују турски извори. Касније, посебно у 16. столећу, бележи се сна-

¹³ С. Габелић, *Локалитет код Леснова: рударски (саски?) комплекс* (у штампи); посебно за златне листиће на живопису Леснова, запажене у току конзерваторских радова – иста, *Манастир Лесново*, 149, Т. I, XXVII.

жан успон рударства кратовско – злетовског краја¹⁴ који је донео видљив економски процват лесновског манастира. У другој половини тог века појављују се богати донатори из Кратова. Оловним плочама делимично је прекривен лесновски храм заслугом „кратовског кнеза“ Николе Бојчића,¹⁵ а браћа Пепићи, свакако такође закупци или деоничари кратовских рудника, постају издашни, нови ктитори овог манастира. Никола Пепић дао је да се, на месту дрвене, подигне камена спољашња приправа лесновске цркве, поручио је израду мермерне крстионице, даровао два винограда на реци Злетовштици, метох у селу Лезову, куће, пчелињаке, њиве, друге поклоне, годишњи новчани прилог, изградивши и данас несачувану цркву Св. Ђорђа на манастирском метоху Шибин. Исти Кратовчанин је претходно са братом Ђорђем у лесновском манастиру саградио двоспратне манастирске ћелије, стан за госте („архондарик“) и једну капију („према селу“).¹⁶

Новије раздобље лесновског краја посебно карактерише интензивна израда воденичког (млиноског) камења, малих камених воденица за ручно млевење зрневља. Израђивано је у околним брдима састављеним од еруптивне бречије, на теренима западно и југоисточно од Леснова и код оближњег села Древена, где је земљиште неплодно за раст биљака. То кружно камење (обим најчешће око 80 см, дебљина око 25 см, средишна рупа око 8 см) сечено је на лицу места, при чему су примерци који су у току процеса израде напукли остављани по зидовима. Шпиле су заправо и настајале дуготрајним дубљењем терена, како се то и данас може видети по бројним купастим гомилама уситњеног камења поред пећина на падинама клисуре са обе стране Лесновске реке, које су оформљене овим активностима. Одговарајућа структура магматских стена омогућавала је израду једног примерка за 3 дана. Камен је сечен алатком са истањеним врховима, налик на двострани и танко завршени пијук. Као готов прозвод воденичко камење је транспортовано широм Македоније (укључујући

¹⁴ Уп. – С. Ризај, *Рударството во Македонија од XV до XVIII век*, Гласник на Институтот за национална историја, год. XIV, бр. 2 – 3 (Скопје 1970) 91 – 111; *Злетовска област*, 35 – 37 (Кондев), 150 (Керамидчиев), 245 (Апостолов); V. Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Београд 1951, 287 – 288, 293 – 299; А. Стојановски, *Македонија во турско-средновековие (Кратовска нахија во XVI век)*, Скопје 1989, 459 – 453; С. Симић, *Историја Кратовске области*, Годишњица Николе Чупића XXXIII (Београд 1914) 212 – 226; Исти, *Рудник олова и цинка – Злетово*, Земља и људи, св. 5 (Београд 1955) 81 – 85; А. Шериф, *Рударството во Македонија во време на османлиско владеење*, Скопје 2001, 101 – 117, 123 – 130.

¹⁵ О радовима Николе Бојчића постојао је натпис чији је садржај знатно касније поновљен на великој оловној плочи из 1869. године – С. Габелић, *Записи са крова лесновске цркве*, Саопштења XVII (Београд 1985) 140, бр.8. Ти радови нису обухватили целовито препокривање храма, како сведоче старији натписи остављени на крову над наосом, 1530. године (*Исто*, 137, бр. 1, нап. 6); уп. И. Велев, *Записи и натписи од Лесновскиот книжевен центар*, Скопје 2001, 68 - 69, 93.

¹⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд (1902, 1923 / 1982, 1986), књ. I, 187 – 188, бр. 597; књ. IV, 92, бр. 6474; Габелић, *Манастир Лесново*, 40 – 41; за Пепићеву спољашњу припрату из 1599. године (порушени након средине 20. и обновљени почетком 21. века): В. Поповска – Коробар, *Лесновски манастир Св. Архангел Михаил и Св. Гаврил Лесновски*, Скопје 2000 (каталог), 12, сл. на стр. 9; С. Габелић, *Подне розете Леснова*, Ниш и Византија XVI (Ниш 2018) 324 – 326, сл. 9.

Сл. 8 Чука Св. Атанаса, југо-источна страна
Fig. 8 S. Athanas hill, middle part, south-east side

Солун), Србије (посебно до Косовске Митровице) и Бугарске. Годишња производња износила је око 3000 примерака. Превоз је обављан нарочитим дрвеним колима са два точка (литарке), које су вукли упрегнути волови, а услед стеновитог и стрмог терена представљао је тешко премостиву и, управо, главну тешкоћу овог занимања, којим су се житељи ова два села бавили од памтивека.¹⁷

Најстарији писани подаци о „камењарству“, доскорашњем важном привредном занимању Лесноваца, потичу са краја 19. века, из времена када је село Лесново бројало 110 (1895) односно 116 кућа (1898).¹⁸ По етнографско – историјским истраживањима Д. Маринова, камење се тада вадило („из дубоких подземних рупа“) на удаљености од око пола сата источно од села (вероватно, на чуки Св. Тројице), а саљанима, који су при том плаћали одређену таксу, доносило је пристојан доходак.¹⁹ Истовремено, Ал. Станојевић наводи „Древенску косу“ код Леснову оближег села, као место где „сељаци експлоатишу један туфозан, конгломератичан андезит, те израђују доста цењено воденичко камење,“²⁰ док Г. Петров вели да Лесновци извозе до 2000 примерака воденичког камења, који се продају у Бугарској и Солуну, лоцирајући каменоломе западно од села и недалеко од манастира (чука Св. Атанаса).²¹ У истом раздобљу Ј. Каранов је забележио толико да се „чувено“ лесновско воденичко камење копало у близини манастира, да су „пештере дубоке и у њих се улази са свећама.“²² Готово

¹⁷ *Злетовска област*, 66 (А. Керамидчиев); 299 (А. Апостолов) Симић, *Лесновски манастир св. оца Гаврила*, 6.

¹⁸ *Исто*, 304 (А. Апостолов).

¹⁹ Д. Маринов, *Религиозни разкази*, кн. 5 и 6, Софија 1896, 179.

²⁰ Ал. Станојевић, *Две недеље у Старој Србији*, Београд 1898, 172.

²¹ Петров, *Материали*, 165, 584.

²² Е. Каранов, *Материали по Етнографјата на нџкои мџстности во Сџверна Македонија, които сџ смежни со Бџлгария и Сџрбия*, Сборник за народни умотворенија, наука и книжнина IV (1891) 311 – 312.

Сл. 9 Чука Св. Атанаса, незавршено воденичко камење

Fig. 9 St. Athanas hill, quarry, abandoned specimens

свако сеоско домаћинство Леснова и Древена имало је засебно место за рад, располагајући тапијом, све до 1890. године када је основана компанија за откуп воденичког камења у Леснову. Турске власти убрзо су забраниле њену делатност, прогласивши подземна богатства државном својином коју су давали под закуп. Од 1900. године купац каменолома био је Хусни – бег из Кратова, а уговор на 5 година, за произвођаче неповољан, потписао је лесновски кмет Владимир.²³ Превоз млинског камења пао је на леђа самих сељака те су услови прекомерне експлоатације 1902. године довели до штрајка камењара. Како је престала производња, доведени су мајстори Албанци из околике Косовске Митровице који су, започевши рад, натоварили кола за транспорт. Калуђери лесновског манастира сабрали су, увече, жене из поменута два села које су, под вођством Мирсе Цоневе из Леснова, преврнуле кола у провалију на месту „Пешни“. То је или окомити, југо – источни део „лесновско –древенског гребена“ или, вероватније, недалеки стрми топоним Коларско са средњовековном Богородичином испосницом, место коме је описани догађај наденуо име. Упркос даљег противљења и писаних протеста упућених у Цариград, сељаци су ради тешке егзистенције били принуђени да продуже рад под незнатно другачијим условима.²⁴

²³ По имену судећи, лесновском кмет Владимир оставио је свој крупан, ћирилицом исписани потпис („Владимир“) на прагу северног улаза у старији конак игумана Козме (из 1896. године).

²⁴ Опширније о штрајку камењара из 1902. године – *Злетовска област*, 307 – 309 (Апостолов).

Сл. 10 Св. Атанас, северо-источна страна чуке

Fig. 10 St. Athanas, north-eastern side of the hill

На почетку 20. века, број становника Леснова – заједно са манастирским братством и помоћним особљем – износио је 800.²⁵ У том периоду, истражујући геолошки састав лесновско – кратовског терена, његову старост и тектонска кретања, чувени географ и геолог Јован Цвијић је у близини Леснова означио чуку „Градиште“, на десној обали Лесновске реке (у којој треба препознати чуку Св. Атанаса), као предео са најтврђом бречијом. Напоменуо је да се ту, „у многим каменоломима“, сече воденичко камење („Преко њих леже струје тросквасте лаве, затим беличасти и жућкасти туфови“) и да се оно извози за Македонију и Бугарску.²⁶

Мајдан воденичког камења у Леснову помиње се, затим, сасвим уопштено у једном документу из 1913. године (Извештај начелника Кумановског округа од 1. августа 1913).²⁷

²⁵ *Злетовска област*, 67 (Т. Кондев).

²⁶ Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, I, Београд 1906, 163.

²⁷ *Злетовска област*, 434 (Апостолов).

Камењарство почиње да опада у време краљевине Југославије, превасходно због отежаног превоза према Бугарској, и замире у време светске економске кризе, почетком четврте деценије 20. века (1923 – 1933).²⁸

Обиласцима лесновског подручја (2021. и 2022. године) проширили смо наша сазнања о садржини и обиму разматраног локалитета, учивши да он превазилази оквире лесновско – древенског гребена и пружа се такође и по обалама клисуре Лесновске реке, на чукама Св. Тројице и Св. Атанаса (сл. 2). Јужни део Св. Тројице, према Злетову, представља готово недоступан терен са бројним вештачки оформљеним пећинама у којима је вађено воденичко камење, са пуно наслага изломљеног камена унутар и изван њих²⁹ (сл. 4 – 6). На косој падини постоји најмање једна римска рударска јама, једноставна кружна рупа у земљи. Под самим врхом ове чуке, према северо – западној страни, видљив је десетак метара дугачки узани процеп у стени четвртастог пресека (шир. 90 см), вероватно вештачки начињени усек (сл. 7). По исказима мештана, који га називају „римским“, веома је дугачак и као тунел треба да сеже, испод брда, скоро до села. Идући наниже, на истој страни чуке, у пределу високих и ретко распоређених стабала, препознају се кружне плитке удубине у земљи, улегнућа у виду вртача, што су највероватније остаци некадашњих површинских рударских окана (свртњеви, ровине, уселине?). Веома су честе насlage ситног стења избаченог из поткопа.

Однедавно је простор једног дела овог брда постао лако доступан преко дрвеног степеништа што води са супротне обале Лесновске реке, данас величине потока. Степениште је обезбеђено оградом, а повезује неколико пећина каменолома на чуки Св. Тројице (сл. 4) са Богородичином испосницом на месту Коларско, на наспрамној обали, односно чуки Св. Атанаса. Коларско је природна, већ раније публикована пећина у којој се средином 14. века подвизао пустиножитељ Серапион, претходно лесновски монах. У испосници постоји веома оштећена фреска са допојасним представама Богородице и Христа, коју прати подужи натпис, а на источној страни констатован је делимично зазидани простор за лекај испосника. Испред улазног отвора ове пештере, кроз који се пролази идући на коленима, издубљене су две мале нише, у којима су се некада постављале иконе, крст или свеће.³⁰

²⁸ Исто, 588 – 589.

²⁹ Симић, *Лесновски манастир св. оца Гаврила*, 73, падину на левој страни Лесновске реке («Штоне») назива «Гарвић». Ту је обишао неколико пећина по традицији везиваних за испосништво локалног анахорете Гаврила Лесновског, од којих је једна била са „сликом“ Богодице са Христом новијег датума, а чије остатке ми нисмо успели да установимо – С. Габелић, *Непознати локалитети у околини лесновског манастира*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 20 (Нови Сад 1984) 171 – 172. За помен чуке Св. Тројице у литератури, такође уп. нашу н. 19.

³⁰ Богородичину испосницу архитектонски је снимлио, ишчитаваши и фреско-натпис – Д. Тодоровић, *Лесновска испосница свете Богородице*, Зограф 8 (Београд 1977) 59 – 62; уп. Габелић, *Манастир Лесново*, 41, црт. с, d.

Св. Атанас (сл. 8), широко еруптивно брдо ситуирано између Белог Места (врх гребена код окуке пута) и манастира Леснова, западно од села,³¹ прекривено је гомилама копине, док је његова унутрашњост сва изрована подземним ходницима и галеријама разних облика и величина, местимично са остављеним воденичким камењем по зидовима стена (сл. 9). На бочном делу чуке, на оштрој окуци пута за село Древено, почетком овог века направљен је видиковац са поплочаним стазама и дрвеним столом са клупама. Срећом, осим поравнатог прстенастог појаса, сам врх и стрме стране гребена остале су тим интервенцијама необухваћене и нетакнуте. На горњем делу чуке, према северу, простире се доста велика и широка зараван на којој треба да се налазила данас несачувана црква Св. Атанаса, о којој нема помена у расположивим историјским изворима. Како приповедају мештани, на месту остатака апсиде тог храма недавно је постављена телекомуникациона антена а на нижим деловима налази се више повећих хоризонталних платоа са којих је узимано камење (сл. 10). У непосредној близини новоизграђеног конака, модерног преноћишта западно од манастира, са падина ове чуке у наше доба механизацијом је одношено камење, које је кориштено за посипање и поправку асфалтног пута што води за Древено и Злетово.

Наши досадашњи теренски обиласци околине села и манастира Леснова, специфичних природних одлика, подразумевали су површинско истраживање налаза и разматрање релевантних историјских извора. Прелиминарно објављени, они се могу означити као започети, припремни истраживачки послови, све наине док се не обаве археолошко – геолошке анализе овог, раније непознатог локалитета. Посматрајући Лесново у ширем просторном окружењу, у ова испитивања неопходно је укључити екипу стручњака, археолога, рударских техничара и геолога, која би својим доприносом свакако унапредила сазнања о овом налазишту.³² Интердисциплинарни приступ довео би до познавања структуре земљишта и руда, прецизног утврђивања изгледа целине и њених појединости, осветљавања доба настанка и тачних активности лесновског рударско – металуршког комплекса, као и различитих хронолошких фаза његовог трајања – од антике и средњег века до најновијег доба.

³¹ Уп. наше н. 21 и 26.

³² О новим методама истраживања поједине просторне, привредне и културне целине („културног предела“), на примеру средњовековног рудника и трга у Плани у области Копаоника вид. – М. Д. Марић, В. Р. Милутиновић, *Средњовековна Плана – изазови заштите археолошког наслеђа*, Ниш и Византија XX (Ниш 2022) 242 – 252. За мултидисциплинарни приступ у изучавањима средњовековних византијских студија, уз остало подразумевајући и историјску географију, оправдано се залаже и – М. St. Popović, *The „hagiography“ of Saint Archangel Michael in Byzantine Macedonia and the kingdom of the Scots (4th - 15th centuries)*, Ниш и Византија XX (Ниш 2022) 521 – 540: 530, fig. 7 (објављени снимак чуке Св. Тројице код Леснова, скренимо пажњу, не приказује пећине као „природне карактеристике терена“ већ мајдан водничког камења). О изучавањима крајолика и истраживачким програмима „црквене археологије“ уп. – В. Бикић, *Археологија најстаријих српских црквених средишта*, Ниш и Византија XVIII (Ниш 2020) 223 – 235.

Smiljka Gabelić

(Faculty of Philosophy, Belgrade)

NEW OBSERVATIONS ABOUT THE MINE AND QUARRY NEAR LESNOVO. HILLS
OF ST. TRINITY AND ST. ATHANAS

The paper presents new observations about the content and scope of the assumed archeometallurgical mining site on the eruptive hills (so-called *chukas*) of the Lesново crater and the slopes of the Lesново river gorge, not far from the village of Lesново (Northern Macedonia). The site represents an archaeologically unexplored locality with several chronological layers of duration, still far from full exploration and more definitive scientific results. Piles of stone cuts were observed on the hills of St. Trinity and St. Athanas, probable traces of old surface mining pits, a roman pit, and a long cut in the rock (at St. Trinity), numerous artificially created caves in which millstones were made (St. Trinity, St. Athanas) and quarry (St. Athanas).

Attention is also drawn to the recorded legends about the founding of the monastery and the village of Lesново. According to one of them, particularly interesting, the settlement was founded by settlers who knew how to make the iron nails needed for the construction of the monastery, probably craftsmen i.e. settled miners, the Saxons.

